

УДК 811.161.3:81.3:821.161.3-1*Грахоўскі

Экспрэсіўна-эмацыянальная назоўнікі ў вершаваных творах Сяргея Грахоўскага

Х. С. КЛИМОВА

У мове паэтычнага твора кожнае слова набывае асаблівае сімвалічнае значэнне, гучанне і вобразную функцыю. Гэта ствараецца дзякуючы такой выяўленчай магчымасці выкарыстання мовы, як экспрэсіўнасць. Пад экспрэсіўнасцю разумеецца выразна-маляўнічая якасць, якая надае маўленню вобразнасць і эмацыянальнасць [1, с. 173]. Экспрэсіўнасць ствараецца рознымі лексічнымі, словаўтваральнымі і граматычнымі сродкамі мовы, надае выказванню вобразны характар.

Вялікую ролю ў наданні выяўленчай выразнасці твора адыгрывае і эмацыянальнасць, якая перадае пачуцці і настрой аўтара, яго суб'ектыўныя адносіны да акаляючага асяроддзя або асобы. Пад эмацыянальным маўленнем разумеецца маўленне, у якім максімальна павышаны суб'ектыўна-эмацыянальныя адносіны гаворачага да тых або іншых з'яў жыцця. Верш уяўляе сабой найбольш згушчаную, сканцэнтраваную, гіпербалізаваную форму эмацыянальна афарбаванага маўлення, дзе значна адчувальны кожнае слова, кожная паўза, гук, тэмп маўлення і г. д. [2, с. 264].

Наяўнасць у мове слоў з экспрэсіўна-эмацыянальнай афарбоўкай неаднаразова цікавіла даследчыкаў як у рускім, так і ў беларускім мовазнаўстве. Гэтыя пытанні ўздымаліся ў працах Е. М. Галкіна-Федарук, В.Б.Сіроцінай, А. Р. Лурья, Л. В. Успенскага, А. І. Яфімаў, В.Д. Старычонка, М. Я. Цікоцкага і інш.

Паэтычнае маўленне з'яўляецца найбольш эмацыянальна і экспрэсіўна насычаным з усіх жанраў літаратуры. Менавіта праз паэзію можна адчуць тую глыбіню характава слова, якой паэт імкнецца ускалыхнуць душу кожнаму чытачу, перадаць свае думкі, пачуцці і перажыванні.

Мэта артыкула – даследаваць экспрэсіўна-эмацыянальныя назоўнікі ў вершаваных творах Сяргея Грахоўскага.

Значную групу сярод эмацыянальна-экспрэсіўнай лексікі ў структурна-семантычнай арганізацыі паэтычных твораў Сяргея Грахоўскага складаюць назоўнікі. Большасць з іх – словы з размоўнай і прастамоўнай лексікі, якія маюць дадатковыя вобразныя, ацэначныя адценні.

У працэсе фарміравання агульнанароднай мовы шматлікія мясцовыя, дыялектныя словы робяцца агульнаўжывальнымі, частка з іх пранікае ў літаратурна-пісьмовую мову, другая застаецца толькі набыткам размоўна-бытавой гаворкі народа. Так, гістарычна дыялектныя словы звычайна прыцягваліся да прастамоўнай лексікі, праз пасрэдніцтва якой некаторыя з іх уваходзілі ў склад літаратурнай мовы [3, с. 227].

Размоўная лексіка – некадыфікаваная, але агульнаўжывальная разнавіднасць літаратурнай мовы. Нормы размоўнай лексікі засноўваюцца на тых асаблівасцях, якія шырока распаўсюджаны ў мове культурных носбітаў мовы і не выклікаюць асуджэння ва ўмовах гаворкі. Размоўная лексіка выкарыстоўваецца ў тых выпадках, калі існуе непадрыхтаванасць маўлення, нязмушанасць маўленчага акту і непасрэдны ўдзел гаворачых у маўленні [4, с. 20-21].

Як слушна зазначае А. І. Яфімаў, “прастамоўе – моўныя сродкі, якія бытуюць у розных моўных стылях агульнанароднага размоўна-бытавога маўлення і застаюцца за межамі агульнапрызнаных сродкаў і норм літаратурнага выражэння. Прастамоўная лексіка супрацьпастаўляецца моўным сродкам, якія ўваходзяць у сістэму літаратурнай мовы, і кваліфікуюцца як выключэнні з літаратурнай нормы, як нелітаратурнае маўленне [3, с. 227].

Для размоўнай лексікі характэрна ўжыванне самых звычайных, самых распаўсюджаных слоў. Тое, што гэтыя словы агульныя па значэнні, а часам нават не зусім дакладна раскрыва-

юць сутнасць паведамляемага, тлумачыцца тым, што гаворачы выкарыстоўвае дадатковыя сродкі: інтанацыю, жэсты, міміку, што ўказваюць на тыя прадметы, пра якія ідзе размова.

Самую значную групу ў складзе размоўнай і прастамоўнай лексікі ў структуры паэтычных твораў Сяргея Грахоўскага складаюць назоўнікі. Сярод іх можна вылучыць наступныя лексіка-семантычныя групы:

◆ назвы асобы з яўна выражанай адмоўнай характарыстыкай. Так, напрыклад, пра чалавека, у якога ёсць якія-небудзь заганьы ў характары, паэт гаворыць: *хануга* ‘той, хто хапае; прагны да нажывы; хабарнік, злodeй’ [5, с. 718], *лайдак* ‘бяздзейсны, варты пагарды чалавек’ [5, с. 311], *недарэка* ‘някемлівы, няўмелы, адсталы чалавек’ [5, с. 385], *пралаза* ‘пранырлівы чалавек, прайдзісвет, спрытнюга’ [5, с. 495], *лавелас* ‘спакуснік жанчын, залётнік’ [5, с. 310], *дурнічка* ‘неразумная, абмежаваная жанчына’ [5, с. 187], *дзялок* ‘чалавек, які лоўка вядзе свае справы, не грэбуючы ніякімі сродкамі для дасягнення мэты’ [5, с. 179] і іншыя: *А ў запаволеным трамваі / Кляне жанчына лайдака* (“Сустрэчныя” – 6, с. 55); *Чаму тут наперад не лезуць пралазы – / Валютчык і злodeй з аптовае базы* (“Рамонт” – 6, с. 187); *Я слухаць ханугу далей не магу: / – Без блату займайце ў майстэрню чаргу* (“Рамонт” – 6, с. 188); *Паклонніцаю і палоннай / Усіх дзялкоў яна* [жанчына – Х. К.] *была* (“Хвароба ад гардэроба” – 6, с. 200). Увогуле ў адносінах да ‘людзей, якія належаць да разбэшчаных, злачынных, антыграмадскіх элементаў’ [5, с. 234] паэт выкарыстоўвае размоўную лексему зброд: *Не шукаючы, дзе мелка, / Не пытаючы, дзе брод, / З Мінска, з Глуска, з Рудабелкі / Пакаціўся гэты зброд* (“Салдацкі хлеб” – 7, с. 51). *Свякроўка* ў вершах Сяргея Грахоўскага сустракаецца з прыдаткам, выражаным назоўнікам *карга* і дапасаваным да галоўнага слова ў склоне і родзе: *Чаму тут нябачна даўжэзнай чаргі- / Ні п’яніц, ні лютай свякроўкі-каргі?* (“Рамонт”, – 6, с. 187);

◆ назвы асоб па роду дзейнасці. Так, слова *сакратар* у беларускай літаратурнай мове граматычна афармляецца толькі назоўнікам мужчынскага роду. Род гэтага назоўніка вызначаецца па дапасаваным з ім дзеяслове. Аднак у вершы “Удод” сустракаецца размоўная форма гэтага назоўніка жаночага роду *сакратарка*: *Ды ляпнуў нехта: “Удод п’я!” / І чутка гэтая дайшла / Ад сакратаркі да Арла* (6, с. 199);

◆ назвы адзення і абутку, якія маюць негатыўнае адценне, напрыклад: *А маці мыла нечыю бялізну / За бульбіну, то цукру саладзеі, / За глеўкую скарынку, за старызну / Падлогі вышароўвала ў людзей* (“Паэма дарог” – 6, с. 119); *А раніцаю / Хлопчыка на возе / Сяк-так перахрысціў / Растрыга поп. / У рызманах, / Нячэсаны і рыжы..* (“Паэма дарог” – 6, с. 117); *Пад нарамі, у рызманах і ў брудзе, / Качаўся я і непрыкметна рос..* (“Паэма дарог” – 6, с. 119). У гэтай паэме Сяргей Грахоўскі ўжывае размоўныя лексемы *рызманьы* ‘падранае, зношанае адзенне, лахманьы’ [5, с. 569], *старызна* ‘старое, панашанае адзенне, старыя рэчы, прадметы’ [5, с. 626], семантыка якіх паказвае цяжкае, гаротнае становішча простых людзей, калі ім прыходзілася пакідаць дарагія куточки сваёй бацькаўшчыны пад час войнаў і эпідэмія;

◆ назвы жывёл і птушак. Так, напрыклад, паэт у паэме “Бясмертнікі” пры параўнанні фашыстаў ужывае лексему *цюцька*, якая мае значэнне ‘сабака’ [5, с. 738]: *Казала Маці: / – Ён [фашыст – Х. К.] сваю віну / Залізвае, як цюцька на парозе...* (6, с. 147). У іранічных і дзіцячых вершах-казках сустракаюцца формы назоўнікаў з памяншальна-ласкальным значэннем *ласянятка*, *лісянятка*, *ваўчаняці*, *цялятка*, якія абазначаюць ‘дзіця лася’ [5, с. 313], ‘дзіця лісы’ [5, с. 320], ‘дзіцяня ваўка’ [5, с. 108], ‘дзіця каровы, а таксама ласіхі, аленья і некаторых іншых жывёл’ [5, с. 739]: *Будзе добра ласянятам / І зайцам, і лісянятам / З гэтай прорвы ўцякаць* (“Лясная казка” – 6, с. 232), *Яна [дзяўчына – Х. К.] ж назірае цяляткам, / Што адлучылі ад маткі* (“Лавеласы” – 6, с. 191);

◆ назвы хвароб, душэўнага стану, перажыванняў чалавека, напрыклад: *Калі ж душу астудзіць злodeць, / Ці немач возьме зноў на мушку, / Прыпомню я: заўсёды ёсць / У кожнага свая жар-птушка* (6, с. 40). У вершы “Жар-птушка” Сяргей Грахоўскі ўжывае размоўную форму *немач* са значэннем ‘1. Недамаганне, слабасць, хвароба. 2. Гора, няшчасце’ [5, с. 387]. Гэта ж лексема сустракаецца і ў паэме “Спаленыя масты”: *Вясёлую на людзях Аляксандру / У адзіноце немачы гнялі* (6, с. 160). Ёсць ў паэтычнай творчасці Сяргея Грахоўскага і размоўная лексема *гарачка* ‘ліхаманка’ [5, с. 144]: *Калі стаяла смерць за павітуху / Над намі ў га-*

раццы і ў бінтах (“Ачышчэнне” – 6, с. 33); *Цалуе* [графіня – Х. К.] *потны лоб* [мужа – Х. К.]: / – *Ды ты ў гарачцы* (“Спаленыя масты” – 6, с. 158). У “Паэме дарог” паэт страшэнную хваробу “сыпны тыф” [5, с. 645] перадае размоўнай формай *сыпняк*: *З чужых дарог прыходзілі пакуты: / Сыпняк, сіроцтва, голод і вайна* (6, с. 123);

♦ сярод назваў душэўных перажыванняў, якасцей чалавека можна адзначыць такія размоўныя лексемы, як *згрызота* ‘1. Спрэчкі, звадкі, грызня. 2. Душэўныя мукі, перажыванні, смутак’ [5, с. 238]; *перануд* ‘моцны спалох’ [5, с. 469]; *кар’ерызм* ‘(неадабр)’. Пагоня за кар’ерай, імкненне дасягнуць асабістага поспеху па службе’ [5, с. 4; с. 279], *назола* ‘дакука, назалянне’ [5, с. 365]: *Забыць пра крыўду і згрызоту, / Не пастарэць ад драбнаты* (“Турботы” – 6, с. 72); *З перануду дзік замоўк, / Зажурыўся шэры воўк* (“Слон” – 6, с. 255); *Назолай быў* [пісьменнік – Х. К.] *і клопатам для маці: / Віс на руках, услед за ёй снаваў* (“Паэма дарог” – 6, с. 119); *Дзяржаву неадоўную, святую, / Што гартавала чыстую душу, / Што кожнае сумленне ўратуе / Ад зайздрасці, нажывы, барышу, / Ад хабараў і ад пустога звону, / Ад кар’ерызму злечыць назаўжды* (“Ачышчэнне” – 6, с. 33);

♦ назвы з’яў прыроды. Даволі часта ў вершаваных творах Сяргея Грахоўскага сустракаецца размоўная лексема *сутонне*, семантыка якой ‘паўзмрок; час пасля захаду сонца перад надыходам ночы’ [5, с. 639]: *Згасае дзень, / І толькі ў сутонні / Чарнеюць / Растанцовыя крыжы* (“Паэма дарог” – 6, с. 116); *Хвалююцца ў сутонні хвалі, / Што не відаць яго* [чарадзея – Х.К.] *нідзе* (“Асеннія дажджы” – 6, с. 15). ‘Густая цемната’ [5, с. 729], ‘цемра’ [5, с. 729] выступаюць у паэзіі як размоўныя формы *цемень*, *цемрадзь*: *І цэлы свет азорыць. Ох, калі ж, / Калі яна* [бліскавіца – Х. К.] *разрэжа цемень хмары* (“Ростань на світанні” – 6, с. 181); *Калі нечакана скацілася знічка / У вечную цемрадзь, у холад ільдзін* (“Каля вогнішча” – 6, с. 82). Сяргей Грахоўскі ў паэме “Бясмертнікі” выкарыстоўвае лексему *крутаверць* са значэннем ‘дрэннае надвор’е з завірухай, мяцеліцай’ [5, с. 302]: *А ён [сын – Х. К.] з агню да ў польмя бяжыць, / То прападзе ў свінцовай крутаверці..* (6, с. 144). У вершы “Сустрэчы” пісьменнік ужывае размоўны назоўнік *слата*, якая мае семантыку ‘вялікая гразь на зямлі, на дарогах’ [5, с. 609]: *Прыходзь. Не бойся сюжы і слаты, / Прыходзь, як мы хадзілі ў маладосці* (6, с. 80);

♦ назвы, звязаныя з разнастайнай дзейнасцю чалавека. Часта сустракаецца ў вершах размоўная лексема *ігрышча*, семантыка якой ‘збор моладзі для гульні, танцаў і іншых забаў’ [5, с. 252]: *У новенькай світцы хадзіў на ігрышчы / І разам з усімі гуляў давідна* (“Незваротнае” – 6, с. 81); *От ігрышча дык ігрышча! / Дырыжор – вучоны слон / Адкрывае зноў сезон..* (“Слон” – 6, с. 258). ‘Танцы’ [5, с. 604] перадаюцца праз дакладнае выкарыстанне размоўнай формы *скокі* ў вершы “Старая карчма”, якая стварае атмасферу, пануючую ў гэтым збудаванні: *Пускаліся ад гора ў скокі, / Гула струна..* (6, с. 11). Сяргей Грахоўскі ‘гулянку, папойку’ [5, с. 160] перадае лексмай *гульба*: *Я нястомная / Ў гульбе, / Аднаго мне раю / Мала..* (6, с. 57). У паэме “Ростань на світанні” сустракаецца размоўная форма *тлум* у значэнні ‘шум, гоман, сумятня’ [5, с. 175]: *У тлуме торгу і навін, / Сярод кашоў, гладышак, клункаў / Старанна Леся журавін / Шукае, быццам паратунку* (6, с. 175);

♦ часткі цела чалавека або жывёлы. У шматлікіх дзіцячых вершаваных творах выкарыстана лексема *зяпа* ‘рот звера, рыбы, пашча’ [5, с. 251]: *І Мядзведзь узяў у зяпу / Акрываўленую лапу* (“Светлячкі” – 6, с. 261); *Воўк ад смагі шэрыць зяпу..* (“Лясная казка” – 6, с. 229). Сустракаецца ў структуры паэтычнай творчасці Сяргея Грахоўскага і размоўная форма *глотка*: *Яна [пятля – Х. К.] і нам здушыла глоткі / І скараціла век кароткі* (“Ростань на світанні” – 6, с. 178). У вершы “Слон” паэт ужывае размоўную лексему *карак*, значэнне якой ‘задняя частка шыі ў жывёлы і чалавека’ [5, с. 278]: *А пабачылі [звяры – Х. К.] пляткарку: / – Варта даць табе па карку* (6, с. 255);

♦ назвы транспарту. У вершы “Асеннія дажджы” ‘маторная лодка’ [5, с. 337] перадаецца лексмай *маторка*: *Чаму нідзе яго [чарадзея – Х. К.] маторкі / І не відно і не чутно* (6, с. 15). Сяргей Грахоўскі ў вершы “Паўстанак” выкарыстаў размоўную форму *таварняк*, якая мае значэнне ‘таварны поезд’ [5, с. 52]: *Таварнякі трывожна прагудуць, / З цыстэрнямі і штабелямі лесу* (6, с. 52). ‘Таварны вагон, прыстасаваны для перавозкі людзей’ [5, с. 740] перадаецца назоўнікам *цяплушка*: *Замест калыханкі, схіліўшыся нізка, / Спяваў у цяплушцы салдат барадаты* (“Маё пакаленне” – 7, с. 27); *Ты [Беларусь – Х. К.] дзялілася хлебам з га-*

лодным / Паволжам, / У тыфозных **цяплюшках** паўзла на франты (“Беларусь” – 7, с. 48). Размоўная лексема **трохтонка** сустракаецца ў вершы “Горная дарога” і мае значэнне ‘аўтамашына грузапад’ёмнасцю ў тры тоны’ [5, с. 663]: Круты наварот, і насустрач – **трохтонка** / Мільгнула, прапала, і зноў наварот (7, с. 49). У вершы “Праверка” ўжываецца размоўная форма **электрычка** – ‘электрычная чыгунка, а таксама поезд такой чыгункі’ [5, с. 774]: Пераганяе дзе-нідзе / І наш аўтобус **электрычку** (7, с. 71);

♦ назвы розных прадметаў. Размоўная форма **пятак**, значэнне якой ‘манета ці сума ў пяць капеек’ [5, с. 529] у вершы “Старая карчма” перадае атмасферу, стан простых людзей у дарэвалюцыйныя часы: *Збіралі грыўні, залатоўкі / І пятакі, / Гарнуўся нехта да залоўкі / І мяў бакі* (6, с. 11). Вобраз роднага краю, бацькоўскага дома, які прыйшлося пакінуць паэту ў свой час, але ніколі не забытага, перадаецца праз назоўнік **бусянку** са значэннем ‘гняздо бусла’ [5, с. 98]: *Я губамі лаўлю гаркаваты лісток / І прыгадваю ўсё, / што пакінуў і страціў – / І бусянку на вільчыку шэрай страхі, / І начлежную ноч / над крутымі вірамі* (“Дома” – 6, с. 35); *Як адзін, назаўтра зранку / Усё пакінулі [буслы – Х. К.] бусянку* (“Сенакос” – 6, с. 212); *І бусел залякоча зранку, / Вяртаючыся на пастой / У незабыўную бусянку* (“Асеннія гнёзды” – 6, с. 24).

У структуры паэтычных твораў Сяргея Грахоўскага сустракаюцца і складанаскарочаныя словы, якія таксама можна аднесці да размоўнай і прастамоўнай лексікі. Так, складанаскарочаныя словы могуць утварацца:

♦ з часткі слова і цэлага слова, напрыклад **літмузей**, **ашчадкаса**: *Свой капялюш і нагавіцы / Я хутка ў літмузей аддам* (“Літаратурны музей” – 6, с. 207); .. – *Паслалі ў лазню, у ашчадкасу, / Цяпер у яслі ледзь ступаю..* (“Літаратурны музей” – 6, с. 207);

♦ з пачатковых частак двух ці больш слоў. У вершы “Маё пакаленне” Сяргей Грахоўскі выкарыстоўвае лексему **рабфак**: *Не ведалі мы, што ўжо аб рабфаках / Ільч клапаціўся ў Крамлі* (7, с. 27).

Акрамя таго, да складанаскарочаных слоў можна аднесці і размоўную форму **раёнка**, якая сустракаецца ў вершы “Літаратурны музей”: *Вось пра мяне раёнка піша, / А ў кабінцеце ў мяне / Дзве персанальныя афішы* (6, с. 207).

У структурнай арганізацыі паэтычнай мовы Сяргея Грахоўскага заўважана і размоўная лексема **кіло**, якая ўтворана ўсечаным спосабам ад назоўніка **кілаграм**: *А марожаніца Іра / Кажа: / – З’еў [слон – Х. К.] кіло пламбіру* (“Слон” – 6, с. 253).

Такім чынам, размоўныя і прастамоўныя назоўнікі ў структурна-семантычнай арганізацыі паэтычных твораў Сяргея Грахоўскага вельмі разнастайныя. Яны надаюць творах эмацыянальна-экспрэсіўнае адценне, тым самым узмацняючы мілагучнасць і напеўнасць вершаў. Гэтыя назоўнікі перадаюць пачуцці паэта, яго адносіны да тых прадметаў, асоб і жывёл, пра якія пісаліся вершы. Больш за ўсё размоўных назоўнікаў сустракаецца ў вершах, напісаных для дзяцей, і гэта зразумела, бо толькі ў дзяцінстве мы з ласкавасцю і пяшчотай адносімся да ўсяго, што нас акружае.

Abstract. The paper studies expressive and emotional nouns in poetry by Syargey Grahouski and considers their stylistic features and artistic functions.

Літаратура

1. Сцяцко, П. У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў [Тэкст] / П. У. Сцяцко, М.Ф. Гуліцкі, Л. А. Антанюк. – Мн.: Выш. шк., 1990. – 222 с.
2. Тимофеев, Л. И. Основы теории литературы [Текст] : Учебн. пособие для студентов пед. институтов / Л. И. Тимофеев. – Изд. 5-е испр. и доп. – М.: Просвещение, 1976. – 548 с.
3. Ефимов, А.И. Стилистика художественной речи [Текст] / А. И. Ефимов. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1961. – 519 с.
4. Сиротина, О. Б. Русская разговорная речь [Текст] : Пособие для учителя / О. Б. Сиротина. – М.: Просвещение, 1983. – 80 с.

5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы [Тэкст]: больш за 65 000 слоў / Пад рэд. М.Р.Судніка, М.Н.Крыўко; Афармленне А.М. Хількевіча. – 2 – е выд. – Мн.: БелЭн, 1999. – 784 с.
6. Грахоўскі, С. Выбраныя творы: у 2 т. т.2. – Вершы, паэмы, казкі, пераклады [Тэкст] / С. Грахоўскі. – Мн.: Маст. літ., 1983. – 414 с.
7. Грахоўскі, С. Выбраныя творы: у 2 т. Т.1. – Вершы, 1929 – 1977 [Тэкст] / С. Грахоўскі; [аўт. прадмовы В.Вітка]. – Мн.: Маст. літ., 1983. – 382 с.

Гомельскі́й го́сударственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 29.05.08

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ